

*Нада М. Радуиќи**

Институт за политичке студије, Београд

УТИЦАЈ УНУТРАШЊИХ МИГРАЦИЈА НА ДЕМОГРАФСКИ РАЗВИТАК СРБИЈЕ**

Сажетак

Миграције становништва на простору Србије саставни су део њене прошлости и садашњости условљене историјским, економским, политичким и бројним другим чиниоцима. У раду се најпре истражују миграције као сложен феномен, затим на основу пописних података промене у кретању мигрантског и аутохтоног становништва, мигрантска популација према врсти миграција, као и њихов утицај на обим, просторну дистрибуцију и основне демографске структуре. Унутрашње миграције и њихов утицај на популациони развитак Србије у другој половини 20. века биле су значајне, подстакнуте убрзаним друштвено-економским развојем и урбанизацијом земље, проузрокујући сасвим нову просторну дистрибуцију становништва. У том периоду најчешће преовлађују миграције село-град, као и пресељавања између градских насеља, али и миграције ка насељима или општинама која су се привредно брже развијале. На тај начин миграције су с једне стране довеле до знатне концентрације становништва Србије на малом простору, а с друге стране до насељске дезинтеграције и пражњења руралних подручја.

Кључне речи: унутрашње миграције, аутохтоно и мигрантско становништво, просторна дистрибуција, демографски развој, миграције село град, попис, миграциона политика, Србија.

* Виши научни сарадник

** Рад је реализован у оквиру пројекта *Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција* (број 179009) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Миграције становништва представљају сложену друштвену појаву, имају важно место и од посебног су утицаја на демографски развој Србије. Значајна миграциона кретања, како унутрашња тако и спољна, у другој половини 20. века и почетком 21. века, утицала су на бројност, територијални размештај, као и структурне карактеристике укупне популације Србије. Данас се на простору Србије суочавамо са свим врстама миграција, различитих по обиму, интензитету, правцима, узроцима и последицама. У синергији са демографским ефекатима који су бројни, сложени и међусобно испреплетани, економске, социјалне и културне последице миграционих кретања могу изазвати поред друштвено пожељних промена и читав низ проблема и диспропорција и тако утицати на демографски и одржив развој земље. Последњих година миграције су као комплексан и недовољно истражен феномен уврстиле се у ред оних друштвених појава које сходно њиховој политичкој обојености окупирају ширу научну и друштвену пажњу.

1. МИГРАЦИЈЕ КАО КОМПЛЕКСАН ФЕНОМЕН

Миграције становништва представљају појаву стару колико и људска врста. Условљене су многобројним чиниоцима, својствене су човеку, његовом социо-културном развоју и тежњи за променом начина живота. На комплексну природу миграција указују бројни појавни облици, фактори, узроци, као и демографске, етничке, географске, економске и политичке последице које се испољавају у свим историјским епохама и делују на друштвени развитак сваке популације. Сложена детерминистичка основа миграционих процеса обухвата безброј обележја и очигледних и скривених веза чије деловање стоји у каузалној повезаности не само са тзв. независним променљивим фактором, односно спољним утицајем, већ и са унутрашњим особеностима људских популација у којима свака индивидуа и заједница партиципира својим понашањем, одлукама, мотивима и циљевима. То понашање не тако ретко измиче рационалним критеријумима и друштвено усмереном управљачком деловању.¹⁾

У ранијим научним радовима анализирајући претежно квантитативни аспект миграција наглашавана је уска корелаци-

1) Милован Радовановић, „Људске миграције као компонента и чинилац друштвено-историјског и географског процеса“, *Гласник српског географског друштва*, Бања Лука, бр. 01/1989, стр. 27–36.

она веза између миграција и нивоа економског развоја. Каснија истраживања узимају поред економских и социјално-демографске варијабле за које се квалитативном анализом претпоставља да могу деловати на емиграционо тј. имиграционо подручје (на пример, ниво природног прираштаја, густина насељености, удео градског становништва, затим образовна структура, национална припадност, различитост језика или религије и слично). У настојању да се објасне миграције и концепира једна универзална теорија урађена су бројна истраживања, али су углавном фокусирана само на детерминишуће факторе миграција. Још крајем 19. века, познати научник Џорџ Равенштејн је у погледу унутрашњих миграција дошао до неких општих закључака и одређених законитости, али без теоријског приступа њихвом проучавању, а то су: већина миграната се креће на краће дистанце, сваком миграционом току одговара контраток, економски мотив је најјача сила која покреће пресељавање становништва, на краће дистанце већи је број жена миграната и друго.²⁾ Касније у теоријским разматрањима других аутора (Бог, Ли и др.) долази до изражаја теорија *pull* и *push* фактора која посматра миграције као резултанту одбијајућих и привлачећих чинилаца између места порекла и места одредишта. Као *push* фактори наводе се: опадање неког ресурса, губитак посла, дискриминација услед политичких, религијских, етничких разлога и други, а као *pull* фактори: веће могућности за запошљавање, погоднија средина и бољи животни услови, шанса за виши доходак и други. Међутим, реч је само о класификацији фактора који делују на миграције, а не универзалној теорији о миграцијама. Тако су у суштини само интерпретиране разлике које су присутне од једног до другог миграционог тока, али не и зашто се оне испољавају, посебно када је реч о разликама између подручја или између појединих категорија становништва, због чега постојеће теорије само доприносе каузалној анализи миграција јер недостају теоријска објашњења.³⁾

Мада се у сложеном комплексу чинилаца који делују на миграције примат даје економском, као основном и доминантном, бројне карактеристике и узроци миграционих процеса не могу се

2) George Ernest Ravenstein, "The Laws of Migration", *Journal of the Statistical Society of London*, Royal Statistical Society, Vol. 48, No. 2/1885, pp. 167–227, доступно на: <http://www.jstor.org/stable/2978181>

3) Милован Радовановић, „Антропогеографске и демографске основе развоја насељености у Србији“, *Зборник радова*, књига 43 (приредио: Милош Зеремски), Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Београд, 1991, стр. 57–91.

подвести само под једну групу фактора јер се неке значајне појаве одигравају супротно економском критеријуму. Као и код многих других демографских феномена, деловање различитих чинилаца је испреплетано и сложено, па се тешко може објаснити зашто код појединих група становништва долази, а код других, у идентичним економским и друштвеним околностима не долази до миграција. „Сеобе су у људској природи. Сваки учесник у њима плаћа своју карту и пише своју животну причу. Не без разлога и не без последица.“⁴⁾ Лични разлози пресељавања су увек сложени, а значај и деловање појединих чинилаца различити су од појединца до појединца, што заправо значи да психолошки фактор представља онај окидач којим се активира деловање свих осталих. Будући да је тешко мерљив и да се не може обухватити преко статистичких и других квантитативних показатеља, неопходна су посебна, на то усмерена истраживања. Миграциона кретања у сваком случају треба сагледавати у контексту укупног друштвеног развоја, а узрочно-последичне релације овог феномена (економске, етничке, политичке, психолошке, социо-културне и друге) представљају незаобилазну основу за што објективније оцењивање улоге и утицаја миграција на свеукупан друштвено-економски развој.⁵⁾

Анализа миграција обухвата низ различитих аспеката, као што је квантитативни (миграциони салдо, токови и типови миграција и слично), затим селективност миграната према различитим обележјима (полу, старости, националности), миграционе особине појединих подручја и друго. На пример, етничка припадност миграната и правац пресељења могу се релативно лако статистички регистровати, али за утврђивање колико етнички моменат делује на миграције неопходна су истраживања различитих научних дисциплина које се баве овим феноменом. Историјски посматрано, познато је да етнички фактор у време ратова, друштвених криза, промена државних граница, међунационалних конфликта и сукоба постаје кључни покретач сеоба становништва, али остаје нејасно његово деловање и препознавање у мирнодопским временима. Различито деловање етничког фактора отежава његову анализу јер он може бити подстицај за исељавање,

4) Frank J. Frost, "Fallmerayer revisited", in: *Migration in Balkan History* (eds. Radovan Samardžić, Dimitrije Đorđević), Department of History, University of California, Santa Barbara, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 1989, pp. 113–126.

5) Нада Радушки, *Националне мањине у Централној Србији: етничке промене и демографски развој*, Институт друштвених наука, 2007, стр. 105–119.

досељавање, подстицај у оба смера и најзад подстицај за остајање у својој групи и хомогеној средини или средини у којој група потенцијалних миграната чини већину становништва.⁶⁾ Дакле, утицај миграционих токова на пораст или опадање становништва, као и просторну дистрибуцију и демографске структуре је релевантан и директно или индиректно повезан са економским, етничким, геополитичким и бројним другим чиниоцима.

2. ПРОСТОРНА ПОКРЕТЉИВОСТ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ

Миграције становништва на простору Србије, као саставни део њене прошлости и садашњости, условљене су историјским и друштвеним збивањима, а у исто време проузрокују значајне демографске, економске и социо-културне импликације Историјски посматрано, миграционе струје трају вековима уз појаву повремених великих сеоба становништва. Тако је још Јован Цвијић, утемељивач научног истраживања миграција код нас, проучавајући узроке метанастазичких кретања издвојио поред ратова и буна, економске, политичке, климатске, као и неке друге специфичне факторе, истовремено анализирајући и последице миграција односно начине адаптирања људи на нову средину, социјално и етничко прилагођавање, процесе асимилације, формирање нових етничких група и варијетета, мењање вере и националности.⁷⁾

Током читавог 20. века на простору Србије одвијала су се интензивна миграциона кретања, а Први и Други светски рат довели су до огромних померања и промена у становништву. Миграције су настављене и касније, у мањем или већем обиму, најпре у контексту аграрне колонизације од 1946. до 1948. године када се у Војводину доселио велики број лица из других република

6) Ружа Петровић, *Миграције у Југославији и етнички аспект*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1987, стр. 17.

7) „Да би се тачно могао одредити узрок који је преовлађивао, исторички, психолошки или економски, морао би се засебно испитати сваки метанастазички случај. Ми смо јако склони да бежаније пред завојевачком војском сматрамо као главне сеобе, тим пре што тада свет одједанпут у масама крене. Међутим, при сеобама услед економских и психолошких узрока ретко кад одједном крену велике групе становништва; махом мање групе, најчешће поједине породице; њихова кретања су спора. Али су ове миграције сталне, трају вековима, пролазе мирно, махом неопажено, а њима се у ствари највише измени састав становништва појединих области.“ Видети: Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1966, стр. 133.

бивше СФРЈ. Колонизација напуштених простора са израженом етничком селективношћу миграната, интензивне емиграције припадника неких националности (Немци и др.), политичке емиграције одмах после Другог светског рата, учинили су овај простор изузетно динамичним и турбулентним. Снажна индустријализација земље у периоду од 1948. до 1961. године довела је до интензивног пресељавања претежно сеоског становништва у градове и бројних демографских промена. Од седамдесетих година, економске миграције радноспособног становништва у иностранство, као нови вид просторне мобилности, трају са већим или мањим интензитетом до данашњих дана, а због неповољних политичких и економских прилика, Србија је искусила и нови талас одсељавања и то младих и високообразованих лица (тзв. одлив мозгова). Крајем 20. века услед дезинтеграције земље, стварања нових држава на простору бивше СФРЈ, етничких конфликта и ратних сукоба, нова миграторна кретања, добровољна и присилна имала су за последицу долазак огромног броја избеглица у Србију, као и интерно расељених лица са простора Косова и Метохије због политичких прилика. Талас исељавања становништва у иностранство се наставља што удружено са негативним трендовима у природном кретању становништва утиче на бројност, односно доводи до депопулације и регионалних диспропорција. Истовремено, бројне економске и политичке промене у Србији утицале су на популациону динамику и појачале деловање континуираних миграција на релацији село-град, напуштање руралних и неразвијених подручја и концентрисање становништва у неколико већих градских центара што има бројне негативне импликације на демографски, економски и политички развитак земље.

Унутрашње миграције и њихов утицај на популациони развитак Србије у другој половини 20. века биле су значајне, подстакнуте убрзаним друштвено-економским развојем и урбанизацијом земље, проузрокујући сасвим нову просторну дистрибуцију становништва. У том периоду најчешће преовлађују миграције село-град, као и пресељавања између градских насеља, али и миграције ка насељима или општинама која су се привредно брже развијала. На тај начин миграције су, с једне стране, довеле до знатне концентрације становништва на малом простору (урбане агломерације, индустријски центри, градска насеља, туристички центри и друго), а с друге стране до насељске дезинтеграције

на широком претежно руралном и аграрном простору.⁸⁾ Обим и динамику поменутог процеса најбоље илуструје велики егзодус са села, односно подаци о драстичном смањењу удела пољопривредног, као и о значајном повећању удела градског у укупном становништву Србије.

2.1. Аутохтоно и мигрантско становништво – попис 2011.

Попис становништва је главни и најважији извор за демографска истраживања миграционих кретања упркос извесним ограничењима у погледу методологије и компарације са ранијим пописним резултатима. Једна од основних анализа је стање и промене апсолутних вредности и процентуалног удела мигрантског и аутохтоног становништва Србије. Општа покретљивост становништва, као основни показатељ просторне мобилности, подразумева удео лица у укупној популацији која су се најмање једном у животу пресељавали. Према пописној дефиницији из 2011. године, аутохтоним становништвом сматрају се лица која непрекидно од рођења станују у истом насељу, односно лица која се никада нису селила, док се досељеним или мигрантским становништвом сматра лице које се у насеље становања доселило из другог насеља у Републици Србији или из иностранства.

У Србији је у другој половини 20. века дошло до јачих миграционих кретања што се види из тренда и промена у уделима аутохтоног и досељеног становништва. Тако резултати пописа из 1953. године показују да од укупно 7,0 милиона становника, мигрантска лица чине 2,4 милиона са уделом у укупној популацији од 35,1%, да би се у наредном периоду тај удео континуирано повећавао (изузев у последњем међупописном раздобљу). Од осамдесетих година забележен је тренд опадања апсолутног броја миграната због изражене депопулације, као и због промене дефиниције укупног становништва. Према последњем попису,⁹⁾ од укупно 7,2 милиона становника у Србији (без Косова и Метохије), мигрантска лица чине 3,2 милиона (45,0%), а аутохтона 3,9 милиона (55,0%) (табела 1).

8) Радослав Стевановић, „Мигрантско становништво Србије“, у студији: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године* (приредио: Горан Пенев), Републички завод за статистику, Институт друштвених наука, Друштво демографа Србије, Београд, 2006, стр.73–76.

9) Последњи попис становништва (2011) није спроведен на Косову и Метохији, док је у општинама Бујановац и Прешево смањен обухват јединица пописа услед бојкота од стране већине припадника албанске националне мањине.

Табела бр. 1:
Укупно, аутохтоно и досељено становништво, Србија,
1953–2011.

Година	Укупно	Аутохтоно		Досељено	
		Број	%	Број	%
1953.	6.979.154	4.529.879	64.9	2.449.275	35.1
1961.	7.642.138	4.705.513	61.6	2.936.625	38.4
1971.	8.446.591	4.894.211	57.9	3.552.380	42.1
1981.	9.313.676	5.387.635	57.8	3.926.041	42.2
1991.	8.118.917	4.488.155	55.3	3.630.762	44.7
2002.	7.498.001	4.065.776	54.2	3.432.225	45.8
2011.	7.186.862	3.949.271	55.0	3.237.591	45.0

Извор: Књиге пописа за одговарајуће године, Републички завод за статистику, Београд.

Напомена: Подаци пописа од 1953. до 1981. године односе се на целу територију Републике Србије, док последња три пописа не садрже податке за Косово и Метохију.

Развитак модерних миграција у Србији у другој половини 20. века, односно трансфер из пољопривредних у непољопривредне делатности и из сеоских у градска насеља уз дејство избегличких миграција усмерених претежно ка градовима, промениле су односе аутохтоног и мигрантског становништва по типу насеља.¹⁰⁾ Тако, у погледу аутохтоног и мигрантског становништва постоји велика издиференцираност посматрано по општинама Србије. Највеће уделе аутохтоних лица бележи општина Жагубица (81%), затим Ковачица, Сјеница, Нови Пазар, Мало Црниће, Жабари и Косјерић (преко 70%). Већину ових општина карактерише депопулација, низак наталитет и негативне вредности природног прираштаја, док с друге стране поједине од њих (Сјеница, Нови Пазар) имају високе стопе наталитета и велики удео младих. На миграције које доводе до депопулације утичу и спонтана расељавања услед неповољних климатских услова, нарочито из планинских предела или пограничних подручја која нису погодна за живот и становање. По већем учешћу селидбеног становништва издваја се мали број општина, односно од укупног броја свега

10) Радослав Стевановић, „Утицај избегличке популације на демографски раст становништва Србије – попис 2002“, у зборнику: *Регионални развој и демографски токови балканских земаља* (приредио: Љубиша Митровић), Економски факултет, Ниш, 2004, стр. 116–130.

шестина има преко 50% мигрантских лица, као што су: Петроварадин (74%), Сремски Карловци (61%) и београдске општине Гроцка (59%), Барајево (58%), Палилула (56%), Сурчин (55%) и Нови Београд (55%). У апсолутном смислу, највише досељених живи у Београду (око 860 хиљада), затим у Новом Саду (око 200 хиљада) и Нишу (око 120 хиљада). Веће уделе миграната имају и економски развијеније општине, затим оне изразито туристички оријентисане, као и општине са већим уделима избеглица. Појачане миграције у велике градове допринела је централизација привредних активности, па у највећим градовима (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац) живи око једне трећине укупног становништва Републике Србије.

2.2. Мигрантско становништво према типу миграција – попис 2011.

Обим просторне покретљивости становништва Србије према попису 2011. године показује да 3,2 милиона чини мигрантска популација (45,0%), при чему регионално посматрано Београдски регион има највеће уделе (51,8%), а регион Јужне и Источне Србије најмање уделе миграната (41,3%) у укупном становништву тих региона.¹¹⁾ Од укупног броја миграната на простору Србије готово 700 хиљада (21,5%) учествовало је у локалим миграцијама, док је просторна покретљивост између области (округа) још већег обима (1,2 милиона или 38,0%), тако да поменута два типа миграција обухватају готово два милиона или 60% мигрантског становништва Србије (табела 2).

Табела бр. 2:
Становништво Србије (без КиМ) према миграционим одликама, 2011.

	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Рег.Шумадије и Западне Србије	Рег. Јужне и Источне Србије
Укупно становништво	7186863	1659440	1931809	2031697	1563916

11) Пописни подаци из 2011. године исказани су по први пут у складу са Уредбом о номенклатури статистичко-територијалних јединица, по којој је Србија подељена на две функционално територијалне целине (северну и јужну Србију) и пет региона: У оквиру Србија-север налази се Београдски регион и регион Војводине, док Србију-југ чине: регион Шумадије и Западне Србије, регион Јужне и Источне Србије и регион Косова и Метохије (без података). Сваки регион обухвата одређени број области (бивши окрузи) у оквиру којих су сврстане општине.

Аутохтоно	3949797	799649	1039953	1191520	918675
Досељено:	3237065	859791	891856	840177	645241
из другог насеља исте општ.	697442	40071	153635	297605	206131
из друге опш- тине исте обл.	536161	105385	139106	157940	133730
из друге об- ласти	1231494	440035	268871	275731	246857
из бивших република СФРЈ	687948	248262	303664	90981	45041
из других земаља	82580	25506	26319	17528	13227
Непознато	1440	532	261	392	255
			Струк- тура	(%)	
Укупно ста- новништво	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Аутохтоно	55.0	48.2	53.8	58.6	58.7
Досељено	45.0	51.8	46.2	41.4	41.3
Досељено ста- новништво:	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
из другог насеља исте општ.	21.5	4.7	17.2	35.4	31.9
из друге опш- тине исте обл.	16.6	12.3	15.6	18.8	20.7
из друге об- ласти	38.0	51.2	30.1	32.8	38.3
из бивших република СФРЈ	21.3	28.9	34.0	10.8	7.0
из других земаља	2.6	3.0	3.0	2.1	2.0
Непознато	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, *Миграције*, књига 9, Републички завод за статистику, Београд, 2013, стр. 13.

Посматрано по регионима, једино Београдски регион има већи удео мигрантског (51,8%) него аутохтоног становништва (48,2%). У томе је велику улогу имао Београд, као главни град Србије и бивше СФРЈ, политички, културни и административни центар који је своју популациону експанзију базирао на механичкој компоненти пораста. Несумњиво, његова имиграциона атрактивност је велика с обзиром да се највећи број досељених у претходном периоду налази управо у Београду, а у исто време битно се разликује по значају од осталих подручја централне Србије која представљају претежно емиграциона подручја.¹²⁾ По структури мигрантског становништва, преко половине се доселило из других области (440 хиљада или 51,2%), а одмах затим из бивших југословенских република (248,3 хиљада или 28,9%), па 80% чине само та два типа миграција. Политичке околности у последњој деценији 20. века имале су за резултат долазак огромног број избеглих лица из бивших југословенских република од којих се велики број настанио у Београду.

У структури војвођанске популације према миграционим карактеристикама више је аутохтоног (1,0 милиона или 53,8%) него досељеног становништва (891,9 хиљада или 46,2%), при чему су од укупног броја миграната највише, преко једне трећине (303,7 хиљада или 34,0%) из бивших југословенских република. У Војводини су заступљени у мањем обиму и други типови просторне покретљивости највише између округа (30,1%), као и локална пресељавања у оквиру исте општине (17,2%).

Регион Шумадије и Западне Србије одликује претежно аутохтоно становништво (1,2 милиона или 58,6%). Од 840,2 хиљаде миграната, 297,6 хиљада (35,4%) учествовало је у локалним пресељавањима што заједно са досељеним лицима између области (32,8%) чини преко две трећине укупног броја миграната. Ова врста пресељавања указује на интензитет мобилности у оквиру исте општине што је најизраженији тип миграција у овом региону.

Регион Јужне и Источне Србије карактерише најмања просторна покретљивост становништва (645,2 хиљаде или 41,3% миг-

12) Велики популациони раст Београда резултат је снажног механичког прилива, а најинтезивнијег у периоду од 1961. до 1981. године и то из свих делова бивше СФРЈ. Према степену регионалне диференцијације, више од две трећине мигрантског становништва Београда досељено је из Србије (највише из централне Србије), затим једна четвртина из Босне и Херцеговине и Хрватске, а око 8% из осталих република. Видети: Бранислав Стојановић, „Досељавања у Београд“, у зборнику: *Погледи на миграције становништва Југославије* (приредио: Мирољуб Ранчић), Центар за демографска истраживања, Институт друштвених наука, Београд, 1990, стр. 88–103.

раната). У структури досељених лица, готово две петине (38,3%) чине пресељавања између области, затим локална (31,9%), као и међуопштинске миграције (20,7%).

У последњем попису регистровано је 687,9 хиљада досељених лица из бивших југословенских република (Хрватске, Босне и Херцеговине, знатно мање из Словеније и Македоније) и они су чинили око једне петине (21,3%) укупног мигрантског становништва Србије. Највише досељених из република бивше СФРЈ, посматрано по регионима, и апсолутно и релативно, регистровано је у Војводини (303,7 хиљада или 34%) затим у Београдском региону (248,3 хиљада или 28,9%), а најмање у региону Јужне и Источне Србије (45,0 хиљада или 7,0%). Дакле, од укупног броја досељених из бивших југословенских република преко две трећине се налази у региону Војводине и Београда. Значајна имиграциона кретања у Војводини резултат су не само велике колонизације после Другог светског рата, већ и доласка огромног броја избеглица услед ратних и политичких прилика у последњој деценији 20. века, при чему је у миграцијама овог типа знатно више досељених у градска него сеоска насеља.

Са регионалног аспекта, треба још истаћи да је у структури мигрантске популације Србије релативно мало лица који су се доселили из иностранства (82,6 хиљада или 2,6%) и у том смислу нема значајнијих разлика по регионима.

2.3. Миграције село-град

Убрзана индустријализација земље после Другог светског рата, повећање животног стандарда, промена структуре потрошње и механизација пољопривреде основни су разлози наглог смањивања пољопривредног становништва Србије. Иако је овакав тренд био присутан и у другим земљама, у Србији је трансфер становништва село-град био исувише брз, стихијски проузрокујући бројне поремећаје у старосно-полној структури и демографском развоју аграрне популације.¹³⁾ Хронолошки посматрано, пописни подаци показују да је у временском раздобљу од 1953. до 2011. године број пољопривредног становништва смањен са 4,1 милион или 66,0% на 491,5 хиљада или 6,8% укупне популације Србије (без Косова и

13) Нада Радушки, „Пољопривредно становништво“, у студији: *Становништво и домаћинства Србије према попису 1991. године*, Институт друштвених наука, Републички завод за статистику, Београд, 1995, стр. 272–277.

Метохије), при чему је највеће апсолутно опадање (за преко милион) забележено седамдесетих година 20. века, а тренд опадања је настављен и у наредном периоду (табела 3).

Табела бр. 3:
Пољопривредно становништво Србије, 1953–2011.

Година пописа	Укупан број	Удео у укупном становништву (%)
1953	4.071.805	66.0
1961	3.671.669	55.0
1971	3.078.667	42.7
1981	1.905.029	25.5
1991	1.305.426	17.3
2002	817.052	10.9
2011	491.488	6,8

Извор: Књиге пописа за одговарајуће године, Републички завод за статистику, Београд.

Напомена: Подаци за период 1991–2011. односе се на Републику Србију (без КиМ).

Развој пољопривредног становништва у Србији детерминисали су економски и некономски фактори. Међу економским, најважнију улогу имала је индустријализација као основни метод развоја у послератним годинама што је требало да обезбеди брз економски развој, али са бројним негативним ефектима. Запостављене су друге привредне гране, а нарочито пољопривреда, чија је стопа раста била и неколико пута нижа од индустријске. У пољопривреди није било инвестиционих улагања, цене су се формирале на штету пољопривредних производа, дохоци пољопривредника су били ниски, услови рада су били тешки, а тржиште пољопривредних производа нестабилно, и друго. С друге стране, непољопривредне делатности су постајале све атрактивније због већих, сигурнијих личних доходака и погодности које пружа рад у душтвеном сектору (здравствено и пензијско осигурање и др.), а истовремено је расла и потреба за аграрном радном снагом. Некономски фактори су, такође, имали битан утицај на миграције село-град. Бољи социјални и политички статус радничких, а посебно службеничких занимања, више слободног времена, повољнији услови за образовање деце и многи други привлачећи чиниоци, нарочито су утицали на професионалну оријентацију младих усмерених углавном на непољопривредна

занимања, па се тако после етапе директног прелаза у непољопривреду, процес деаграризације и даље настављао.¹⁴⁾

Миграције становништва из пољопривреде у непољопривредне делатности није увек значајно и промену места боравка, али му је веома често претходио, због чега се урбанизација одвијала спорије од деаграризације становништва. Интензивну деаграризацију није пратио исти темпо урбанизације па се пољопривредно становништво у Србији смањило вишеструко пута више него сеоско (односно становништво неградских, тј. осталих насеља). С друге стране, стопа активности пољопривредне популације имала је узлазни тренд управо због различитог темпа опадања укупног и активног пољопривредног становништва и од шездесетих година знатно је виша од стопе активности укупног становништва Србије. Разлика у овим стопама последица је већег радног ангажовања старијих лица, као и веће економске активности пољопривредника у млађим старосним групама, у којима се иначе непољопривредно становништво још увек школује, због чега је већа искоришћеност радног контингента у пољопривреди.¹⁵⁾

Миграције становништва из села у град, поред несумњиво позитивних ефеката (порастан запослености, веће могућности за образовање, итд.), имале су за резултат и бројне негативне појаве. Наиме, познато је да смањивање радне снаге у пољопривреди може угрозити производњу у овој области ако не дође до бржег повећавања продуктивности него што је смањење економске активности. С тим у вези, имајући у виду да је у тим пресељењима учествовало млађе радноспособно мушко становништво, то се битно одразило на старосно-полну структуру, односно феминизацију (повећање удела жена) и сенилизацију (повећање удела старијих лица) у пољопривредној популацији што се рефлектовало и на све друге аспекте развоја пољопривреде.¹⁶⁾ Може се рећи

14) На однос према пољопривреди посебно су утицали неки економски, идеолошки и културолошки фактори. Економски фактори тичу се апсолутног приоритета који је дат индустријској производњи у односу на друге сегменте економије. Идеолошки фактори имали су исти ефекат на пољопривреду, иако су потицали из различитих перспектива (либералистичка идеологија, комунистичке идеје и др.), док је у културолошком смислу село углавном посматрано као носилац конзервативног, застарелог и превазиђеног. Видети: Милосав Милосављевић, „Пропаст села кроз призму друштвених девијација“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2016, стр. 205–229.

15) Биљана Радивојевић, „Економске структуре становништва Србије“, у зборнику: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године* (приредио: Горан Пенев) Републички завод за статистику, Институт друштвених наука, Друштво демографа Србије, Београд, 2006, стр. 223–246.

16) Нада Радушки, „Миграције село-град и негативне импликације на развој пољопривреде Србије“, у зборнику: *Становништво и развој* (приредио: Веселин Вукотић), Центар за економска истраживања Института друштвених наука, Београд, 2012, стр. 178–185.

да су сенилизација и феминизација становништва практично оставили село без радне снаге, а пољопривреда је постала запостављена привредна делатност. Процес деаграризације имао је за непосредну последицу нагло старење не само укупног, већ и активног пољопривредног становништва. Демографско старење представља процес који је већ дуже време присутан у Србији, али је у пољопривреди још интензивнији чиме је значајно угрожена проста репродукција ове популације. За разлику од укупног, брже старење пољопривредног становништва било је пре свега условљено масовним миграцијама село-град које су биле изразито селективне по старости и полу представљајући ограничавајући фактор развоја пољопривреде. Тако, у укупној аграрној популацији готово једна трећина (31,1%) је старија од 55 година, а 17,7% од 65 година, док је још лошији старосни састав радне снаге што најбоље илуструје податак да је сваки други пољопривредни произвођач старији од 50 година, а што је веома неповољна за развој и обављање пољопривредне делатности.¹⁷⁾ За решавање проблема и заустављање процеса деаграризације неопходне су мере државе и стварање повољнијих економских услова за развој пољопривреде и села, преко политике стимулисања и подстицања на бављење пољопривредном производњом, затим, субвенцијама, кредитном, инвестиционом и переском политиком.

Миграције су биле и остале велики покретач друштвених промена. Бројни демографски, економски, социјални, културни и политички фактори и даље ће узроковати миграције становништва, па је на држави да имајући у виду последице различитих миграционих кретања ефикасно и доследно доноси и споводи мере миграционе политике, а све у циљу равномерног и стабилног друштвеног развоја Србије.

ЛИТЕРАТУРА

Милосављевић Милосав, „Пропаст села кроз призму друштвених девијација“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 02/2016, стр. 205–229.

Петровић Ружа, *Миграције у Југославији и етнички аспект*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1987.

17) Наведени трендови углавном су последица повећаног пензионисања пољопривредника, код којих је уведено обавезно пензионо осигурање (почев од 1987. године) под истим условима као и за непољопривреднике. То се одразило и на релативно смањење лица те старости у укупном пољопривредном становништву, односно пољопривредној радној снази, што је донекле изменило и старосни састав како укупног, тако и активног пољопривредног становништва.

- Радивојевић Биљана, „Економске структуре становништва Србије“, у студији: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године* (приредио: Горан Пенев) Републички завод за статистику, Институт друштвених наука, Друштво демографа Србије, Београд, 2006, стр. 223–246.
- Радовановић Милован, „Људске миграције као компонента и чинилац друштвено-историјског и географског процеса“, *Гласник српског географског друштва*, Бања Лука, 01/1989, стр. 27–36.
- Радовановић Милован, „Антропогеографске и демографске основе развоја насељености у Србији“, *Зборник радова*, књига 3 (приредио: Милош Зеремски), Географски институт „Јован Цвијић“, САНУ, Београд, 1991, стр. 57–91.
- Радуски Нада, *Националне мањине у Централној Србији: етничке промене и демографски развој*, Институт друштвених наука, Београд, 2007.
- Радуски Нада, „Пољопривредно становништво“ у студији: *Становништво и домаћинства Србије према попису 1991. године*, Институт друштвених наука, Републички завод за статистику, Београд, 1995, стр. 272–277.
- Радуски Нада, „Миграције село-град и негативне импликације на развој пољопривреде Србије“, у зборнику: *Становништво и развој* (приредио: Веселин Вукојић), Центар за економска истраживања, Институт друштвених наука, Београд, 2012, стр. 178–185.
- Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002., Пољопривредно становништво*, књига 7, Београд, 2004.
- Републички завод за статистику, *Попис пољопривреде 2012. Пољопривреда у Републици Србији*, Београд, 2013.
- Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Миграције*, књига 9, Београд, 2013.
- Стевановић Радослав, „Мигрантско становништво Србије“, у студији: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002.године* (приредио: Горан Пенев), Републички завод за статистику, Институт друштвених наука, Друштво демографа Србије, 2006, стр. 73–76.
- Стевановић Радослав, „Утицај избегличке популације на демографски раст становништва Србије – попис 2002“, у зборнику: *Регионални развој и демографски токови балканских земаља* (приредио: Љубиша Митровић), Економски факултет, Ниш, 2004, стр. 116–130.
- Стојановић Бранислав, „Досељавања у Београд“, *Погледи на миграције становништва Југославије*, Центар за демографска истраживања, Институт друштвених наука, Београд, 1990, стр. 88–103.
- Цвијић Јован, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1966.
- Frost J. Frank, “Fallmerayer revisited“, in: *Migration in Balkan History* (eds. Radovan Samardžić, Dimitrije Đorđević), Department of History, University of California, Santa Barbara, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 1989, pp. 113–126.
- Ravenstein Ernest George, “The Lows of Migration”, *Journal of the Statistical Society of London*, Royal Statistical Society, Vol. 48, No. 2/1885, pp. 167-227. Internet, <http://www.jstor.org/stable/2978181>.

Nada M. Raduski**IMPACT OF INTERNAL MIGRATION ON
DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF SERBIA****Resume**

Migration of population has historically been one of the key phenomena that caused numerous changes in all fields of social life. The stressed differences in regional mobility of population indicate to a causative-consequential connection of migration trends with economic, political, cultural and other factors, then with ethnic traits of nationalities, as well as socio-economic development degree of immigration, i.e. emigration region. Internal migration and its impact on the population development of Serbia in the second half of the 20th century were significant, driven by the rapid socio-economic development and urbanization of the country, causing a completely new spatial distribution of the population. A number of economic and political changes in Serbia are especially affected the population dynamics and amplification of migration from rural to urban areas, leaving rural and underdeveloped areas and concentration of the population in several major urban centers, which has many negative implications for the demographic, economic and political development of the country. The end-result of the complex and contradictory processes taking place in the agriculture throughout the period since the Second World War is depopulation and persistent crisis in agriculture. Mass transfer of rural population to cities and transition from agricultural to non-agricultural activities has had a series of negative demographic, economic, sociological, cultural and others consequences. The decline in agricultural population (from 66.0% in 1953 to 6.8% in 2011) is one of the most significant changes in the social and economic structure of population in Serbia. Due to the characteristic migration patterns by age and sex, they have had a substantial impact on the change in age-sex structure of agricultural population (increasing share of women and old generations). Feminization and senilization of village practically left them without labor force, while agricultural became a neglected activity.

Key words: internal migration, autochthonous and migrant populations, spatial distribution, demographic changes, migration village-city, census, migration policy, Serbia.

* Овај рад је примљен 27. 08. 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 06. 10. 2016. године.